

УДК 316.6:316.45]:316.42]:911.375(477)

Черниш Н.Й., д-р соціол. наук, професор кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, e-mail: nchernysh@gmail.com, nataliya.chernysh@lnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

ЗАГРОЖЕНІ ІДЕНТИЧНОСТІ¹

Стаття являє собою розширений варіант виступу на фулбрайтівському круглому столі за назвою “Національні та соціальні ідентичності у пострадянській Україні: випадок Львова та Донецька”, який відбувся 28 червня 2018 р. в межах літньої конвенції Міжнародної Асоціації Гуманітаріїв (МАГ) “The Image of the Self” у Львові. На цьому круглому столі були оприлюднені проміжні результати виконання міжнародного трендового проекту “Львів – Донецьк: групові ідентичності та суспільні лояльності” (1994–2015 рр.) групою авторів, які представляли різні соціогуманітарні науки – соціальну психологію, соціологію та історію. Тому у статті наведено приклади обміну сенсами між соціальною психологією та соціологією стосовно оцінювання впливу загроз на ідентифікаційні процеси, показано точки дотику між ними і зазначено відмінності в інтерпретації отриманої соціологічної інформації. Розглянуто низку загроз, які могли спричинити різного роду вплив на формування чи переформатування ідентичностей жителів шести великих українських міст – Львова і Донецька, а також Києва, Одеси, Дніпра та Харкова у 2015 р. За даними факторного аналізу було виокремлено вісім груп загроз, з яких на домінуючих позиціях для респондентів усіх міст з тимчасово окупованим Донецьком включно перебували корупція та соціально-економічні загрози (зростання економічної нерівності між громадянами, інфляція, безробіття, зростання цін тощо). Кореляції між соціально-демографічними характеристиками респондентів та їхнім ставленням до загроз засвідчили невелику вагу перших, крім міста/регіону проживання. Наведено приклади рівня залежності ідентичностей респондентів із зазначених міст від різних загроз; виявлено загрози, в оцінці яких між ними зафіксовано однаковість або різноманітність думок, а також наведено найбільші відмінності між респондентами щодо російського статусу та загрози війни з Росією. У висновках наголошено на тому, що існуючі загрози великою мірою вплинули на посилення та кристалізацію ідентичностей львів’ян, певне наближення до них ідентичностей жителів столиці, збільшення питомої ваги української ідентичності серед харків’ян, дніпрян і одеситів, а також на фрагментацію та децентрацію ідентичностей респондентів з тимчасово окупованого Донецька. Сформульовано низку тез, що потребують додаткового вивчення та інтерпретації представниками соціогуманітарних наук (стосовно утворення нової конфігурації регіонів в Україні, формування новітньої української політичної нації та присутності донеччан у ментальному полі України тощо).

Ключові слова: ідентичність, ідентифікаційні процеси, загрози, інтерфейси соціальної психології та соціології.

¹ Ця стаття є розширеним викладом виступу автора на Міжнародній конвенції МАГ (Міжнародної Асоціації Гуманітаріїв) під гаслом “Image of the Self” на круглому столі фулбрайтівських професорів “National and Social Identities in Post-Soviet Ukraine: The Case of Lviv and Donetsk” у Львові 28 червня 2018 р. Принагідно автор висловлює подяку доктору О. Маланчук за надання частини упорядкованої нею бази даних дослідницького проекту, яка була нею систематизована за всі п’ять хвиль (1994, 1999, 2004, 2010, 2015 рр.) і стосувалася, власне, взаємозв’язку ідентичностей і загроз.

© Черниш Н.Й., 2018

Chernysh N.Y., Dr. Habil. (Sociology), Professor, Department of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine, e-mail: nchernysh@gmail.com, nataliya.chernysh@lnu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

THREATENED IDENTITIES

The article is an extended version of the speech at the Fulbright Roundtable "National and Social Identities in Post-Soviet Ukraine: The Case of Lviv and Donetsk", which took place on June 28, 2018 within the framework of the Summer Convention of The International Association for the Humanities (IAH) "The Image of the Self" in Lviv. During this round table, preliminary implementation results of the International Sociological Project "Lviv-Donetsk: Sociological Analysis of Group Identities and Hierarchies of Social Loyalties" (1994–2015) were presented by a group of authors representing various socio-humanities sciences – social psychology, sociology and history. Therefore, the article provides examples of the exchange of meanings between social psychology and sociology in relation to the assessment of the threats impact on the identification processes, the points of contact between them and the indicated differences in the interpretation of the obtained sociological information. The work considers a number of threats that could have had a different impacts on the formation or reforming of the identities of the inhabitants of six major Ukrainian cities – Lviv, Donetsk, as well as Kyiv, Odesa, Dnipro and Kharkiv in 2015. According to the factor analysis, eight groups of threats were identified, of which corruption and socio-economic threats (growth of economic inequalities among citizens, inflation, unemployment, rising prices, etc.) were observed on the dominant positions for respondents of all cities, including temporarily occupied Donetsk. The correlations between the socio-demographic characteristics of the respondents and their attitude to the threats showed a small weight of the first, except for the city/region of residence. Examples are provided depending on the respondents' level of identities from these cities to various threats. The threats are identified in the assessment of which there is unanimity or diversity of opinions between them, as well as the greatest differences are shown between the respondents regarding the Russian status and the threat of war with Russia. The conclusions emphasize that the existing threats have greatly influenced the strengthening and crystallization of the identities of Lviv, a certain approximation to them of the identities of the capital residents, an increase in the proportion of Ukrainian identity among Kharkiv, Dniprians and Odessites, as well as the fragmentation and decentralization of identities respondents from temporarily occupied Donetsk. A number of theses were formulated that require additional study and interpretation by representatives of the socio-humanities sciences (regarding the formation of a new configuration of regions in Ukraine, the formation of the newest Ukrainian political nation and the presence of Donetsk residents in the mental field of Ukraine, etc.).

Keywords: *identity, identification processes, threats, interfaces of social psychology and sociology.*

У виступі доктора О. Маланчук, як бачимо з попередньої статті, були представлені виконавці міжнародного проекту, від початків існування якого в ньому брали участь представники різних соціогуманітарних наук. Тому на нашому круглому столі слово надавали по черзі соціальному психологу О. Маланчук, соціологам Н. Черниш і В. Сусаку та історикю Я. Грицаку. Спільним питанням для всіх є дотримання принципу міждисциплінарності, тобто участі у студіях ідентичностей учених з різних ділянок соціогуманітарного знання, що уможливорює вивчення обраного феномену усебічно, в усіх його зв'язках і зумовленостях. Тісна та багаторічна моя співпраця з однією із засновників дизайну нашого проекту – доктором О. Маланчук з університету Мічиган (США) – дала змогу чітко з'ясувати предметні поля наук, які ми уособлюємо (соціаль-

ної психології та соціології) у дослідженнях ідентичностей. Однією з точок їхнього дотику є дослідження ідентифікаційних процесів у групах, хіба що представники першої науки зосереджують увагу переважно на малих групах, тоді як соціологи надають першість великим групам. Соціологи, як правило, опитують респондентів щодо обрання ними певної ідентичності, з'ясовують ієрархію та рейтинги ідентичностей, на основі спеціальних соціологічних методів (наприклад, факторного чи кластерного аналізу) визначають сукупності ідентичностей з одного "сузір'я", ступінь і силу зв'язків між ними у виокремлених кластерах тощо. Соціальні психологи ж звертають увагу більше на структуру ідентичностей (саме звідси бере початок і є добре відомим та часто вживаним дослідниками різних наук поділ на когнітивну, емотивно-оціночну та конативну компоненти), фокусують на станах, настроях, почуттях, емоціях, вивчають різноманітні впливи на протікання ідентифікаційних процесів, їхні наслідки для людини чи малої групи тощо. Більш виразно цю специфіку соціальної психології в дослідженнях ідентичностей показала О. Маланчук. В її доповіді на круглому столі прозвучала низка положень з арсеналу соціальної психології, які потребують соціологічного осмислення та інтерпретації. Насамперед, це положення, які стосуються впливів різного роду загроз на перебіг і результати ідентифікаційних процесів.

Нагадаю ці положення. Соціальний психолог ставить таке запитання: що саме здатне підвищити силу соціальних ідентичностей? Це є важливим питанням, оскільки слід не лише фіксувати наявність певних ідентичностей, але й шукати ті важелі, які здатні їх посилити чи (у випадку антисоціального спрямування обраного способу самоотождолення) послабити або нейтралізувати їх реалізацію на практиці. Одна з властивостей розв'язання цієї проблеми психологами полягає у переконанні, що соціальні ідентичності здатні сильно впливати на реальну поведінку людей за рахунок емоційних чинників, які не завжди беруться до уваги представниками інших наук, зокрема соціології, як меншевартісні. Ще одним положенням з царини соціальної психології є теза про мінливість і мобільність ідентичностей, коли одні можуть втрачати своє домінуюче значення та замінюватися іншими, більш опуклими, у змінній ситуації. Наступне твердження пов'язане з визнанням множинності та перехрещення ідентичностей їхніх носіїв, гармонійне з постмодерністською візією. Нарешті, соціальні психологи уважно вивчають ідентичності у стані загроженості для їх обрання та втілення у повсякденні поведінкові практики. Це останнє положення соціальної психології і є відповідним пунктом для соціологічного аналізу.

Мною також були враховані ті положення статті О. Маланчук, в яких охарактеризовано два типи загроз для певної групи (реалістичні й символічні) та зроблено узагальнення щодо їхніх можливих наслідків для груп з різним соціальним статусом: групи з високим статусом у ситуації зростання загроз зміцнюють свої ідентичності, вони набирають силу викарбуваних з металу, а в групі з низьким статусом колишні ідентичності під впливом загроз або подавляються, або заперечуються, наслідками чого часто є вихід з групи, зречення колись набутої ідентичності, формування діаметрально протилежної до раніше існуючої ідентичності, інколи перевернутої буквально "з ніг на голову". Стосовно соціології ці положення вимагали уточнення тих змін, які відбулися в ідентифікаційних наборах респондентів зі Львова та Донецька, а також Києва (2010–

2015 рр.) під дією різноманітних загроз довоєнних часів і часів виникнення ДНР/ЛНР та російської агресії на Донбасі. Оскільки у 2015 р. до дослідження були залучені жителі Харкова, Одеси, Дніпра, то з'явилася можливість зрозуміти, наскільки існуючі загрози та реакція на них є схожими чи відмінними для ідентифікаційних процесів респондентів з міст, підконтрольних українській державі, з одного боку, та респондентів з окупованого Донецьку, – з іншого.

Отже, **метою статті** є уявлення характеру та сили впливу різноманітних загроз на формування і трансформації ідентичностей мешканців низки великих українських міст у 2010–2015 рр. З огляду на це, головними завданнями було структурування загроз, характерних для розвитку сучасної України, здійснення їхнього факторного аналізу і на цій основі виявлення домінантних і периферійних груп загроз, ступеня їхньої залежності від соціально-демографічних характеристик респондентів, зіставлення груп загроз та ідентичностей респондентів – жителів великих українських міст.

Зауважимо, що у такій площині аналіз ідентифікаційних процесів і формування чи переформатування ідентичностей у вітчизняній соціології до цього часу фактично не проводився, вкрай мала кількість соціологічних досліджень наших українських колег здійснювалася багаторазово, з певними проміжками часу, що давало б змогу виявити динаміку і скерованість ідентифікаційних процесів. Нагадаю, що наш проект було розпочато ще у 1994 р. і в його межах було проведено п'ять хвиль опитувань; це дало підставу виокремити певні тенденції стану та змін ідентифікаційних виборів респондентів у пов'язаності з тими загрозами, які створювали важливе тло і навіть були значущими чинниками обрання та реалізації ідентичностей.

Таблиця 1

Перелік загроз, здатних спричинити дестабілізацію в Україні

1. Війна з Росією	1	2	3	4	5	8
2. Міжнаціональні конфлікти в Україні	1	2	3	4	5	8
3. Погіршення стану навколишнього середовища	1	2	3	4	5	8
4. Зростання економічної нерівності між громадянами	1	2	3	4	5	8
5. Зростання злочинності	1	2	3	4	5	8
6. Зростання цін (інфляція)	1	2	3	4	5	8
7. Безробіття	1	2	3	4	5	8
8. Дефіцит товарів споживання	1	2	3	4	5	8
9. Страйки	1	2	3	4	5	8
10. Капіталізація України	1	2	3	4	5	8
11. Мовне питання	1	2	3	4	5	8
12. Статус росіян в Україні	1	2	3	4	5	8
13. Американізація культури	1	2	3	4	5	8
14. Діяльність таких західних організацій, як Світовий банк чи Міжнародний валютний фонд	1	2	3	4	5	8
15. Демократизація	1	2	3	4	5	8
16. Корупція	1	2	3	4	5	8

Примітка: кожна позиція оцінювалася рівнем небезпечності від 1 до 5, де: 1 означає відсутність небезпеки в даний час, 5 – висока небезпека; 8 – не змогли відповісти або не відповіли.

Джерело: наведено із запитальників опитування “Львів, Донецьк, Київ, Харків, Дніпро, Одеса: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2015 р.)”.

Тому першим кроком у досягненні мети та вирішенні дослідницьких завдань можна вважати розгляд відповідей респондентів щодо можливих загроз, здатних призвести до дестабілізації в країні (табл. 1). Перелік загроз з 1994 р. практично не змінювався; лише один різновид було запроваджено до запитальника в останніх двох хвилях – корупцію, яка одразу ж посіла домінуюче місце серед усіх інших.

Як показано в табл. 1, таких загроз у запитальнику налічувалось усього 16. Застосування факторного аналізу до даних, отриманих у 2015 р. в шести великих містах України (у тому числі в тимчасово окупованому Донецьку) дозволило виокремити 8 груп загроз, з яких одна половина була гетерогенною за змістом, а друга – гомогенною (скупчення декількох загроз у першому випадку та по одній, не пов'язаній з іншими, в другому). Для зручності аналізу спочатку наведемо ці групи загроз і позначимо гетерогенні скороченою загальною назвою (табл. 2).

Таблиця 2

**Перелік результатів факторного аналізу загроз,
виокремлених респондентами з усіх міст у 2015 р.**

Скорочена назва	Складові
Корупція	
Соціально-економічні загрози	Зростання економічної нерівності між громадянами, злочинності та цін, інфляція, безробіття
Війна з Росією	
Міжнародні конфлікти всередині України	
Довкілля	
Дизрупція	Дефіцит товарів споживання, страйки, капіталізація України
Загроза Заходу	Американізація культури, діяльність таких західних організацій, як Світовий банк чи Міжнародний валютний фонд
Статус росіян в Україні	Мовне питання, статус росіян в Україні

Джерело: складено за даними опитування “Львів, Донецьк, Київ, Харків, Дніпро, Одеса: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2015 р.)”.

Слід зазначити, що у деяких наведених групуваннях включення до них певних загроз на перший погляд здається нелогічним. Так, наприклад, зростання злочинності ніби не пов'язане безпосередньо із соціально-економічними чинниками, але саме ці неблагополучні чинники економічного характеру (зубожіння, втрата роботи і відсутність внаслідок цього засобів для існування тощо) цілком природно можуть виступати тригерами для загострення криміногенної ситуації в країні. Запитання може викликати й живання терміна “дизрупція”, який лише останнім часом завітав до глосарію представників соціогуманітарних наук. Буквально цей термін у перекладі з англійської (disruption) означає руйнацію, розрив, підрив, розпад і навіть більш звичну для нас дезінтеграцію. Широке поширення терміна “дизрупція” та похідного поняття “дизруптивні технології” пов'язане з ім'ям відомого економіста К. Шваба, який з 1971 р. є головою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) в Давосі. У своєму виступі на 46-му Давоському форумі він представив концепцію “четвертої промислової революції”, вперше згадану у 2011 р. Суттю першої промислової рево-

люції (кінця XVIII ст.) був перехід від ручного до механізованого виробництва через використання парового двигуна; другої (кінця XIX ст.) – від механізованого до масового виробництва внаслідок використання електродвигуна і конвеєра; третьої (з 1960-х років) – комп’ютерної, в результаті масового використання комп’ютерів та інформаційно-комунікативних технологій. Нині людство переживає четверту, промислову революцію через розвиток і злиття автоматизованого виробництва, обміну даних і новітніх виробничих технологій в єдину саморегульовану систему з якнайменшим чи відсутнім втручанням людини у виробничий процес. Ця четверта промислова революція має і позитивні, і негативні або дизруптивні наслідки. До останніх економіст відносить нерівний розподіл результатів і дивідендів від технологічних досягнень, загрозу масового безробіття; ерозію глобального управління; зловживання робототехнікою, генною інженерією, кіберзброєю; порушення роботи багатьох установлених виробництв [1].

Сьогодні Україна не належить до високорозвинених країн світу, де розгортається “четверта промислова революція”. Завданням фахівців є визначити, якою мірою і в якому співвідношенні в нашій країні поширені елементи суспільств різного типу: індустріального, постіндустріального або навіть аграрного, інформаційного чи такого, де панує ця четверта промислова революція. Пригадаємо міркування Д. Белла про те, що в кожній країні світу присутні фрагменти різних типів суспільства, але в різних пропорціях. Тому ми вживаємо більш широке поняття соціальної дизрупції, яке, на нашу думку, добре віддзеркалює реалії сучасного українського суспільства під час трансформацій, тобто змін, які наразі ще не призводять до соціального колапсу, але гостро відчуються населенням як масштабні загрози всьому його існуванню. Досить велика його частина пов’язує ці загрози з переходом від закритої соціалістичної планової економіки до відкритої ринкової капіталістичної системи.

Дані табл. 3 дають уявлення про рейтингові місця різних груп загроз в оцінці респондентів у 2015 р.

Таблиця 3

**Середні значення та рейтинг загроз,
виокремлених респондентами з усіх міст у 2015 р.**

Скорочена назва	Середнє значення*
Корупція	4,64
Соціально-економічні загрози	4,33
Війна з Росією	4,06
Міжнаціональні конфлікти всередині України	3,84
Довкілля	3,55
Дизрупція	3,39
Загроза Заходу	3,05
Статус росіян в Україні	2,59

* За п’ятибальною шкалою, де: 1 – зовсім не погоджуюся, 5 – повністю погоджуюся.

Джерело: складено за даними опитування “Львів, Донецьк, Київ, Харків, Дніпро, Одеса: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2015 р.)”.

Отже, і для громадян України, і для жителів тимчасово окупованого Донецька корупція є найбільшою загрозою, яка потіснила групу соціально-економічних загроз, що має п'ять складників, і перевершила навіть загрозу війни з Росією. Усе це збігається з думками багатьох вітчизняних і зарубіжних аналітиків. Звертає на себе увагу відсторонення на другий план загрози міжнаціональних конфліктів в Україні та ще більше – загроз для статусу росіян і російської мови в країні. Опосередковано ця теза знаходить своє підтвердження у близьких за характером дослідженнях наших колег з Київського міжнародного інституту соціології, які з'ясували, що сьогодні найбільше турбує українців. Виявилось, що лише для 5,1% опитаних найбільшою проблемою є відносини між громадянами України різних національностей і для 2% – статус російської мови в країні [2]. Не знаходить масової підтримки респондентів і гіпотетична загроза, що походить з боку так званого Заходу та його культури, а також від міжнародних організацій з центрами у США. У такий спосіб респонденти на загал опосередковано висловили незгоду з головними тезами російської пропаганди.

Таким чином, у всіх великих українських містах головною загрозою у 2015 р. респондентами визнана корупція; до трійки лідерів входять також соціально-економічні загрози та війна з Росією. Оскільки у перших трьох хвилях нашого дослідження (1994, 1999, 2004 рр.) показник “корупція” був відсутній, а війна з Росією видавалася мало ймовірною, то протягом цього періоду домінували загрози соціально-економічного характеру, спільні для львів'ян і донеччан.

Виникає запитання: чи у 2015 р. респонденти з усіх міст дотримувалися такої ж однаковості в оцінюванні загроз, як у мирних 90-х, чи помітними стали зміни, пов'язані з війною, поділом України на більшу її частину, підконтрольну українській владі, і меншу, де столицею так званої ДНР було проголошено Донецьк? Звернемося до соціодемографічних характеристик, таких як вік, освіта, національність, мова, стать, ідентичність, місто (регіон). У цілому вплив зазначених характеристик на оцінювання різних груп загроз був малопомітним, тому наведемо тільки ті моменти, які віддзеркалюють позиції поза межами згоди. Що стосується віку, то єдиною загрозою, яка поділила думки представників різних вікових груп, була загроза війни: вона була вищою для респондентів старшого віку. Ця загроза війни була розташована на найвищому рівні також для респондентів з вищою освітою, тоді як для малоосвічених містян більш сильною виявилася загроза Заходу. Національність не мала впливу на оцінювання трьох найбільших загроз: для представників усіх етнічних груп найбільш загрозовими були корупція, соціально-економічні негаразди і війна з Росією. Загроза міжнаціонального конфлікту і та, що нібито походить із Заходу, очікувано виявилися найбільше притаманними для росіян, натомість для українців – три перші групи загроз у загальному рейтингу. Для україномовних респондентів перелік загроз очолили також три зазначених, тоді як для російськомовних опитаних до трійки найвідчутніших входили корупція та соціально-економічні загрози, а також можливість міжнаціональних конфліктів. Жінки більше бояться дизрупції, ніж чоловіки, і це єдина відмінність між статями. Щодо ідентифікації, то найбільшими загрозами були корупція, соціально-економічні та війна з Росією. Відмінності ж є такими:

– ті, які *найбільшою мірою* ідентифікують себе, як українці, почуваються більш загроженими через війну;

– для тих, які почуваються *найменш* загроженими, і тих, які *найменшою мірою* *почувають себе українцями*, основною загрозою є та, що походить із Заходу, ніж для тих, які *великою мірою* ідентифікують себе українцями.

Наступним кроком було застосування процедури кростабуляції, тобто з'ясування взаємозалежностей між відповідями на окремі запитання. Ця процедура була застосована для увиразнення зв'язку між однією із загроз (у наведеному випадку – загрозою війни з Росією) та окремими соціодемографічними характеристиками респондентів і дозволяє уточнити постави мешканців великих українських міст щодо загрози цієї війни у цілому (табл. 4, 5) та по кожному місту зокрема (табл. 6).

Таблиця 4

Результати кростабуляції відповідей на запитання про загрозу війни з Росією та мовою респондентів у 2015, %

Рівень загрози	Україномовні	Є носіями обох мов	Російськомовні
Низька загроза	5,9	16,5	24,9
Загроза середнього рівня	5,6	11,0	14,2
Висока загроза	88,4	72,6	60,8

Джерело: складено за даними опитування “Львів, Донецьк, Київ, Харків, Дніпро, Одеса: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2015 р.)”.

Бачимо, що для загальної сукупності респондентів, незалежно від міста, в якому вони мешкають, найвищою була загроза війни з Росією для носіїв української мови і на третину меншою для російськомовних респондентів. І навпаки: низький рівень загрози війни з Росією у цифровому виразі створює пропорцію 1:4.

Таблиця 5

Результати кростабуляції відповідей на запитання про загрозу війни з Росією та національною приналежністю респондентів у 2015 р., %

Рівень загрози	Визначили себе, як українці	Почуваються однаково і українцями, і росіянами	Визначили себе, як росіяни
Низька загроза	10,0	14,5	28,8
Загроза середнього рівня	7,3	9,3	16,4
Висока загроза	82,7	76,2	54,8

Джерело: складено за даними опитування “Львів, Донецьк, Київ, Харків, Дніпро, Одеса: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2015 р.)”.

Добре корелюють з даними табл. 4 дані табл. 5, хоча й з дещо іншими цифровими пропорціями. У цілому респонденти, які визначили себе як українці та україномовні, оцінюють небезпеку війни з Росією набагато вище, ніж російськомовні росіяни. Тому у подальшому аналізі було використано процедуру кростабуляції, щоб побачити, як одна із загроз (війна з Росією) з різною силою впливу діє на респондентів шести міст, в яких проводилося опитування у 2015 р.

Отже, якщо використовувати соціодемографічні характеристики респондентів, то головна відмінність полягала в оцінці загроз опитаними мешканцями *різних міст*. Всі інші зазначені відмінності соціодемографічного характеру є меншими,

порівняно з відмінностями між респондентами з різних міст, головною між Львовом і Донецьком.

Таблиця 6

Результати кростабуляції відповідей на запитання про загрозу війни з Росією та містом, в якому проживають респонденти (2015 р.), %

Рівень загрози	Львів	Київ	Дніпро	Одеса	Харків	Донецьк
Низька загроза	2,1	4,3	10,4	18,6	18,0	46,9
Загроза середнього рівня	3,7	4,8	8,3	15,0	17,5	13,0
Висока загроза	94,2	94,0	81,3	66,4	64,5	40,1

Джерело: складено за даними опитування “Львів, Донецьк, Київ, Харків, Дніпро, Одеса: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2015 р.)”.

На завершення наведемо три сукупності загроз, які більш детально дають змогу зрозуміти їхнє значення для мешканців головних українських міст і Донецька (табл. 7, 8, 9).

Таблиця 7

Рівні загрози корупції в оцінці респондентів Львова, Кисва, Одеси, Дніпра, Харкова та Донецька у 2015 р., %

Місто	Низький рівень загрози	Середній рівень загрози	Високий рівень загрози
Львів	3,2	3,8	93,0
Київ	0,3	1,5	98,2
Одеса	4,6	8,4	87,1
Дніпро	3,1	6,2	90,7
Харків	3,1	5,2	91,7
Донецьк	8,8	2,5	88,7

Джерело: складено за даними опитування “Львів, Донецьк, Київ, Харків, Дніпро, Одеса: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2015 р.)”.

До першої сукупності ми включили найсильніші загрози для респондентів з усіх міст: загроза корупції та соціально-економічні загрози. Взято до уваги загрозу корупції, яка очолює рейтинг загроз практично у кожному місті з великими цифровими показниками у діапазоні від 98,2% (Київ) до 87,1% (Одеса).

Таблиця 8

Рівні загрози російському статусу в оцінці респондентів Львова, Кисва, Одеси, Дніпра, Харкова та Донецька у 2015 р., %

Місто	Низький рівень загрози	Середній рівень загрози	Високий рівень загрози
Львів	37,3	24,5	38,2
Київ	56,8	20,9	22,3
Одеса	53,1	18,5	28,4
Дніпро	53,9	22,7	23,4
Харків	70,9	15,0	14,2
Донецьк	47,2	31,2	21,6

Джерело: складено за даними опитування “Львів, Донецьк, Київ, Харків, Дніпро, Одеса: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2015 р.)”.

Для другої сукупності характерні загрози поміркованого характеру для респондентів більшості міст: загроза міжнаціональних конфліктів і загрози для російського статусу. Для ілюстрації нами було обрано загрозу для російського статусу (етнічних росіян в Україні та російської мови). За даними табл. 8, в цьому запитанні спостерігаємо дещо іншу конфігурацію відповідей опитаних містян: як не дивно, найвищий рівень цієї загрози відчувають більше третини респондентів зі Львова і тільки 14,2% харків'ян; приблизно кожен четвертий-п'ятий респондент не виключає високого рівня цієї загрози у Києві, прифронтових містах та Одесі. Донецькі респонденти також належать до цієї групи. Хоча опитані містяни і вбачають певну загрозу російському статусу, проте, по-перше, її питома вага є значно нижчою, порівняно із загрозами корупції та інших соціально-економічних негараздів, а по-друге, великого розкиду значень і в цьому випадку немає, навіть стосовно ситуації в Донецьку.

Таблиця 9

**Рівні загрози війни з Росією в оцінці респондентів
Львова, Києва, Одеси, Дніпра, Харкова та Донецька у 2015 р., %**

Місто	Низький рівень загрози	Середній рівень загрози	Високий рівень загрози
Львів	2,1	3,7	94,2
Київ	4,3	4,8	91,0
Одеса	18,6	15,0	66,4
Дніпро	10,4	8,3	81,3
Харків	18,0	17,5	64,5
Донецьк	46,9	13,0	40,1

Джерело: складено за даними опитування “Львів, Донецьк, Київ, Харків, Дніпро, Одеса: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2015 р.)”.

Третя сукупність представляє найбільші відмінності між респондентами різних міст стосовно війни з Росією та загрози Заходу, які дістали свого найбільшого кількісного виразу. Так, як вже було зазначено, найбільше переймаються загрозою війни з Росією у Львові, а найменше – у Донецьку. Водночас високий рівень цієї загрози властивий мешканцям столиці та дніпрянам, які в цьому випадку наближені до львів'ян, а найменші показники цього рівня характерні для одеситів і харків'ян.

Таким чином, саме місто чи регіон виявилися тими характеристиками, які засвідчили свій потужний вплив на переваги респондентів. Дані нашого дослідження за 2015 р. дають підстави зробити узагальнення про найбільше відчуття загрози різного рівня у респондентів зі Львова, тоді як респонденти з Донецька, певною мірою Одеси та Харкова відчувають себе більш забезпеченими.

Висновки. Аналіз результатів п'ятої хвили виконання міжнародного дослідницького проекту “Львів, Донецьк, Київ, Харків, Дніпро, Одеса: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей (2015 р.)” засвідчив, що основними загрозами, які можуть впливати на зрушення у набутих ідентичностях і на зміни ідентифікаційних наборів респондентів великих українських міст у цілому і Донецька зокрема, є корупція та соціально-економічні загрози.

Соціодемографічні характеристики не впливали вирішальною мірою на оцінювання загроз у цілому; відмінності починають даватися взнаки з виокремленням рівня загроз у діапазоні від високого до низького.

Найбільший рівень впливу загроз на постави респондентів зумовлений такою характеристикою, як місто (регіон) проживання респондентів. Саме це найбільшою мірою детермінує установки (атитюди) щодо оцінки загроз.

Загроза війни з Росією є найбільш властивою для людей старшого віку, більш освічених, українців за ідентифікаційним вибором, україномовних, і це є характерним для Львова.

Вбачають велику загрозу із Заходу ті, що ідентифікують себе з росіянами, але не ті, що почувуються українцями; національними конфліктами найбільше занепокоєні російськомовні респонденти, і це є характерним для Донецька.

У цілому загрози соціально-економічного, політичного та соціокультурного різновидів у 2015 р. посилили традиційну ідентифікаційну модель львівських респондентів майже до гранично можливої. В інших великих містах на підконтрольній Україні території, де у 2015 р. було проведено опитування, виявлено певні відмінності в ідентифікаційних наборах респондентів, але в кожному з них була чітко увиразнена українська ідентичність. Отже, можна твердити про повернення регіональних відмінностей в Україні, але в новому модифікованому варіанті. Що ж до респондентів з тимчасово окупованого Донецька, то тут загрози різного гатунку розхитали ідентифікаційну модель, яка тепер є розконцентрованою, в якій переважають локальні регіональні, примордальні чи політично нейтральні ідентичності; досить поширеними є стереотипи, пов'язані з боязню міжнаціональних конфліктів і міфічною загрозою Заходу. З точки зору соціальної психології, висновок був би такий: стосовно реакції на загрози львів'яни становлять велику групу (спільноту) з вищим соціальним статусом, ніж донеччани. Проте для соціології більш коректна і властива для її предметного поля інтерпретація отриманої інформації мала б стосуватися таких питань:

– з'ясування ступеня впливу загроз на інтеграційні, стабілізаційні чи відцентрові процеси в сучасному українському суспільстві в цілому та на посилення чи послаблення ідентичностей, їхню нову конфігурацію зокрема;

– вивчення зв'язку між задекларованими ідентичностями та реальними щоденними практиками громадян країни у ситуації зростаючих загроз;

– окреслення нової модифікації регіональних відмінностей у частині її ідентифікаційних моделей;

– уточнення характеру та сили взаємозв'язку між модифікованими ідентифікаційними моделями громадян і процесами формування сучасної української політичної нації в сенсі кордонів і громадянства;

– перевірки твердження про відсутність остаточного виходу тимчасово окупованих територій з української орбіти через дуальний характер ідентичностей їхніх мешканців.

Усі ці міркування потребують активізації дослідницьких зусиль і соціологічної спільноти України, і представників інших соціогуманітарних наук для посиленого

осмислення швидкоплинних реалій сьогодення, а також обміну сенсами своїх наукових пошуків.

Список використаних джерел

1. Thornhill J. 'The Fourth Industrial Revolution', by Klaus Schwab. *The Financial Times*. 2016. January 17. URL: <https://www.ft.com/content/9930245c-b924-11e5-bf7e-8a339b6f2164>
2. Найменше українців турбує російська мова та відносини з ЄС. Українська правда. 2018. 4 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/11/7185308/>

Отримано 30.08.18

References

1. Thornhill, J. (2016, January 17). 'The Fourth Industrial Revolution', by Klaus Schwab. *The Financial Times*. URL: <https://www.ft.com/content/9930245c-b924-11e5-bf7e-8a339b6f2164> [in English]
2. Ukrainians are concerned the least about Russian language and relations with the EU. (2018, July 4). *Ukrainska pravda – Ukrayinska Pravda*. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/07/11/7185308/> [in Ukrainian]

Received on 30.08.18